

III Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

(Maó, 3 i 4 d'octubre, 2008)

CONSELL INSULAR
DE MENORCA

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

Col·lecció:

Llibres del Patrimoni Històric i Cultural

Coordinació:

Joana Gual Cerdó

Edita:

Consell Insular de Menorca, 2011

ISBN:

978-84-937073-8-5

Dipòsit legal:

Me 273/2011

Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears (3a : 2008 : Maó)

l'Arqueologia a Menorca : III Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears (Maó, 3 i 4 d'octubre, 2008) / [Coordinació Joana Gual Cerdó]. -- Menorca : Consell Insular, 2011. -- 280 p. ; 21x21 cm. -- (Llibres del Patrimoni Històric i Cultural ; 4)

ISBN 978-84-937073-8-5

I. Gual Cerdó, Joana II. Menorca. Consell Insular

1. Arqueologia -- Menorca -- Congressos
902(460.32)

III Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

(Maó, 3 i 4 d'octubre, 2008)

Llibres del Patrimoni Històric i Cultural

N-4

2011

CONSELL INSULAR
DE MENORCA

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

SUMARI

Prehistòria..... 9 BLOC I	Excavaciones en la Casa 2 del yacimiento de Torre d'en Galmés, Alaior: propuestas para el hábitat talayótico 119 Dra. Amalia Pérez-Juez, Boston University amaliapj@bu.edu
Son Torrella: Assentament ritual calcolític 11 Jaume Deyà Miró, Josep Ensenyat Alcover	Resultats preliminars de les excavacions al talaïot est de Cornia Nou (Maó) 131 Lluís Plantalamor Massanet, Joaquim Pons Machado, Antoni Ferrer Rotger
Concepcions espacials a l'edat del bronze. Els navetiformes: entre l'espai públic i el privat 22 David Javaloyas Molina, Joan Fornés Bisquerra, Bartomeu Salvà, Simonet, Llorenç Oliver Servera, Gabriel Servera Vives	Colonitzacions, època romana i musulmana 139 BOLC II
Resultats preliminars de la intervenció a la naveta de s'Hopitalet Vell (Manacor, Mallorca) 35 Damià Ramis, Magdalena Salas	Darreres intervencions a la cala de Binissafúller (Menorca)..... 141 Xavier Aguelo, Antoni Palomo, Octavi Pons, Carles de Juan
Privatització i diversificació de l'espai domèstic en la societat balear de l'edat del ferro..... 43 Jordi Hernández-Gasch	Primera aproximació al material arqueològic ceràmic trobat a Cala en Busquets (Ciutadella-Menorca)..... 149 Mateu Riera Rullan, Albert Martín Menéndez, Joan Santaolària Sarabia, Manuel Izaguirre Lacoste, Aurora Higuera-Milena Castellano, Núria Martínez Rengel, José Manuel Higuera-Milena Castellano, Icíar Alonso Díaz de Alda, Susana Ruiz Aguilar, Antonia Martínez Ortega
Coccions de ceràmica obertes en superfície a la prehistòria mallorquina: anàlisi de les ceràmiques procedents del àmbit funerari I del Turriforme Escalonat de Son Ferrer 63 Jaume García Rosselló, Manuel Calvo Trías, Daniel Albero Santacreu, (Del Grup de Recerca Arqueobalea de l'Universitat de les Illes Balears)	El barrio púnico del Puig de Vila. Nuevos datos de la excavación arqueológica en la calle Ponent nº3 163 Glenda Graziani Echávarri, Juan José Marí Casanova
Identificació i caracterització d'argiles: una proposta per a l'estudi d'engalbes dins la producció ceràmica..... 75 Daniel Albero Santacreu, Jaume Garcia Rosselló Del Grup de Recerca Arqueobalea de l'Universitat de les Illes Balears	La torre III del Puig de sa Morisca. Avance de las campañas de excavación 2005-2007 175 Emili Garcia Amengual, Victor Guerrero Ayuso, Manuel Calvo Trias, Jaume Garcia Rosselló, Pilar Garcias Maas1
Una estructura de combustió en el cercle II de Torre d'en Galmés (Alaior-Menorca) 91 Carmen Lara Astiz	Intervencions, urbanes i d'època moderna 189 BOLC III
El jaciment de Torre d'en Galmés (Alaior, Menorca). Les intervencions d'Amics del Museu de Menorca: Edifici 1 97 G. Juan Benejam,, J. Pons Machado	Descripció dels resultats de la intervenció arqueològica a l'absis de la Catedral de Menorca (Ciutadella, juny de 2006) ... 191 Maria José Rivas Antequera, Sebastià Munar Lladrés, Margarita Orfila Pons
El jaciment de Torre d'en Galmés (Alaior, Menorca). Les intervencions d'Amics del Museu de Menorca: Cercle 7..... 109 A Ferrer Rotger, G. Lara Astiz, C., J. Pons Machado	La Capilla "Real" de San Agapito (s. XVII-XVIII). Hallazgos arqueológicos en el nº1 de la calle Joan Roman (Dalt Vila) 205 Juan José Marí Casanova, Glenda Graziani Echávarris

Restauració, adequació, divulgació i gestió	219	El tractament del patrimoni històric en els plans territorials insulars de les illes Balears. Un anàlisi comparativa	241
BLOC IV		J. Simón Gornés Hachero (Arqueòleg. Servei de Patrimoni Històric del Consell Insular de Menorca. simon_gornes@yahoo.es)	
L'aixecament d'una pila baptismal del jaciment de l'antiguitat tardana de Son Peretó (Manacor, Mallorca).....	221	La gestió del patrimoni arqueològic a Menorca: L'emple de Torren d'en Galmés	253
Margalida Munar Grimalt, Bernat Burgaya Martínez (Tècnics restauradors), Mateu Riera Rullan (Arqueòleg, director tècnic), Sílvia Alcaide González (Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC), investigadora en formació) Magdalena Salas Burguera (Directora del Museu d'Història de Manacor i coordinació del projecte), Miguel Ángel Cau Ontiveros (Research Professor, Institució Catalana de Recerca i Estudis Avançats ICREA/Equip de Recerca Arqueomètrica de la Universitat de Barcelona (ERAAUB), director científic)		M. Cristina Rita	
Restauració, adequació i museïtzació del jaciment arqueològic del Pla de ses Figueres (Illa de Cabrera).....	231	El món talaiòtic en còmic. Una proposta didàctica del Museu Arqueològic de Son Fornés	263
Mateu Riera Rullan, Margalida Munar Grimalt Elena Juncosa Vecchierini, Lavínia Mayer Rodà, Maria Magdalena Riera Frau		Ferré Alemany, Marc, Forés Gómez, Albert	
		Deu anys de vigència de la Llei de Patrimoni històric de les Illes Balears. Algunes Propostes de Modificació.	269
		Joana M. Gual (Servei de Patrimoni Històric del Consell Insular de Menorca)	

DESCRIPCIÓ DELS RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A L'ABSIS DE LA CATEDRAL DE MENORCA (CIUTADELLA, JUNY DE 2006)

Maria José Rivas Antequera
Sebastià Munar Llabrés
Margarita Orfila Pons

Introducció

La catedral de Menorca, ubicada a la localitat de Ciutadella, antiga capital de l'illa, ha cridat l'atenció de diversos autors que, d'una manera o altra, han fet referència al principal temple de l'illa (Julià, 1990). La bibliografia existent i els documents dels arxius ens ofereixen una visió general del conjunt de la seu, tot i que encara existeixen importants llacunes per completar. A part de les fonts escrites, s'han dut a terme una sèrie de treballs arqueològics al subsòl de l'edifici. Les primeres intervencions al temple amb una metodologia científica tingueren lloc a mitjans dels anys 90 amb la prospecció geofísica que hi va fer un equip de la Universitat de Barcelona dirigit pel geòleg Albert Cases, durant la preparació del Pla Director de la Catedral de Ciutadella elaborat l'any 1998. Els investigadors detectaren un conjunt d'anomalies en el subsòl, anteriors a la construcció de la catedral, que tal vegada podrien estar associades a la mesquita islàmica. L'any 1999 es va fer realitzar una primera cala arqueològica de les programades dins l'esmentat pla director¹, just al davant de la capella núm. 14 (capella de l'Assumpció). Durant l'excavació d'aquest sector van aparèixer una sèrie d'estructures modernes i contemporànies que provocaren la reducció de l'àrea excavada. Aquesta circumstància impedí que s'arribés al terreny natural; però tot i així es va poder recuperar un conjunt de materials antics que, per desgràcia, no estaven associats a cap estructura específica. L'any 2000 tingué lloc una nova intervenció arqueològica generada per les obres d'adequació del pati situat al septentrió de la catedral. En aquesta ocasió tampoc aparegueren estructures

arqueològiques significatives; no obstant això, va documentar-se una seqüència cronoestratigràfica bastant completa, que anava de l'època tardorepublicana fins a l'antiguitat tardana (Riera *et al.*, 2005).

Les conclusions dels treballs arqueològics que presentam a continuació són també resultat de l'execució del ja esmentat projecte d'investigació del Pla Director de la Catedral².

2. Evolució dels treballs arqueològics

La campanya d'excavacions arqueològiques desenvolupada entre els mesos de maig i juny de 2006 era subsidiària de la 3a Fase del Projecte de restauració de la Catedral, que en principi tan sols preveia la intervenció integral a l'absis del temple. Des del començament es va descartar la possibilitat de desenvolupar una excavació en extensió a causa de la manca de temps i de pressupost, per la qual cosa es plantejaren un conjunt de cales distribuïdes al voltant del presbiteri i la sagristia. A part d'aquesta intervenció, també es va fer un seguiment arqueològic de la retirada del paviment del presbiteri, es van excavar de les noves sabates de fonamentació, es va localitzar l'entrada a la cripta i es va controlar la instal·lació dels serveis d'aigua i electricitat (fig. 1).

La cala 1, d'aproximadament 2 m de llargada per 1,50 m d'amplada, estava situada entre el mur occidental de la capella núm. 7 i la torre del campanar (fig. 1). Segons la historiografia tradicional, la mesquita més important de Madina Al Jazira (Ciutadella) estava ubicada al davall del solar de la catedral, fins i tot hi ha la suposició que el campanar que presideix el temple cristià formà part de l'antic minaret. L'objectiu d'excavar els fonaments

¹Margarita Orfila va formar part de l'equip que redactà, sota la direcció dels arquitectes A. Petchen i J. Pons, el Pla Director de la Catedral de Ciutadella, i fou la responsable de l'apartat dedicat a l'arqueologia.

²Des d'aquí volem agrair la col·laboració dels arquitectes A. Petchen i J. Pons durant els treballs d'excavació realitzats a la Catedral.

de la torre era comprovar aquesta hipòtesi, tot i que també es va aprofitar l'ocasió per documentar la seqüència cronoestratigràfica des d'època preromana fins a l'actualitat.

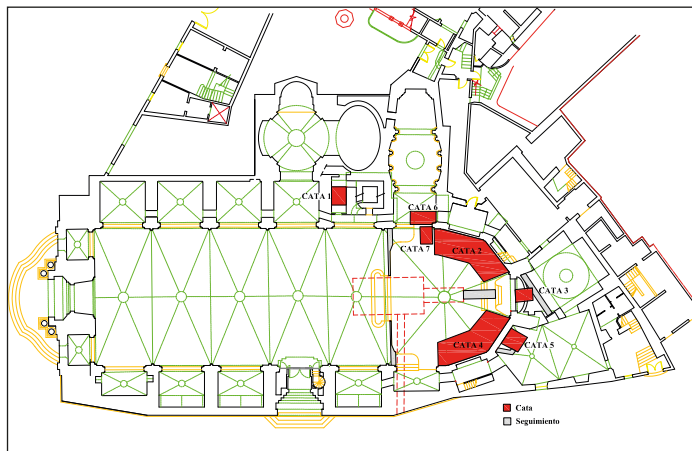

Figura 1: Planta general amb la situació de les cales i seguiments arqueològics

Per davall dels estrats moderns i contemporanis va aparèixer una sepultura en forma de banyera d'uns 1,80 m de llargada per 25 cm d'amplada (UE 214). El rebliment estava compost per un nivell de terra marró bastant heterogeni i de poca duresa (UE 112) que amagava una concentració d'ossos humans completament remoguts i sense connexió anatòmica, entre els quals també poguérem identificar dues inhumacions *in situ* (UE 113). A la part superior de la tomba hi havia l'esquelet d'un nonat enterrat decúbit supí en mal estat de conservació a causa de la gran d'humitat del subsòl. Per davall d'aquest primer individu trobarem una gran quantitat d'ossos llargs de grans dimensions i sense relació física, que sobretot procedien de la columna vertebral, el crani i les extremitats. A primer cop d'ull diferenciàrem un nombre mínim de dos individus. Segurament eren inhumacions secundàries, ja que no van aparèixer els esquelets complets, per això és bastant temptador pensar que la tomba va ser reutilitzada com ossera en un moment posterior. Finalment, al fons de la fossa s'excavà l'únic individu adult que trobarem inalterat. El mort estava decúbit supí amb el crani en posició frontal, las extremitats inferiors estirades i les extremitats superiors col·locades al damunt de la pelvis. Malauradament, l'excavació del rebliment de la sepultura va proporcionar-nos un conjunt de materials bastant pobre per poder datar aquesta estructura amb

més precisió. Tot i així, hem de destacar la troballa d'un bocí d'àmfora romana fora de context i alguns fragments de ceràmica medieval islàmica i cristiana, que ens aporten un *terminus post quem* del segle XIII. A més a més, cal recordar que aquest tipus de pràctiques funeràries són característiques del món cristià, ja que els musulmans solien enterrar els seus difunts de costat i amb el cos orientat a la Meca.

La tomba va aparèixer seccionada per la rasa fundacional del campanar. Durant l'excavació de la trinxera, d'uns 20 cm d'amplada per 35 cm de profunditat (UE 107), documentàrem un rebliment molt heterogeni de poca duresa (UE 110). Per desgràcia no aparegueren materials arqueològics per poder datar l'estructura, tan sols trobarem restes d'argamassa de tonalitat grisosa. A l'interior de la rasa s'assentava una banquetta de fonaments d'uns 1,50 metres d'alçada, construïda a partir de cinc filades de carreus lleugerament atalussats (UE 109). Vol dir això que la torre del campanar és posterior a l'enterrament medieval cristià? S'ha de descartar la possibilitat que sigui una construcció d'origen islàmic? Ara per ara no ho podem assegurar amb tota certesa, ja que les nostres interpretacions quedaren limitades a causa de les dimensions tan reduïdes de la cala. A més a més, si s'analitza la planta general amb deteniment, observarem que els fonaments que excavàrem podria correspondre a una construcció adossada al campanar en un moment posterior, que tal vegada no té res a veure amb l'estructura original de la torre (fig. 1). Així doncs, per tal de comprovar d'una vegada per totes si la construcció primigènica del campanar és d'origen islàmic, no queda altre remei que fer una intervenció a fons a les parets i al subsòl interior de la torre.

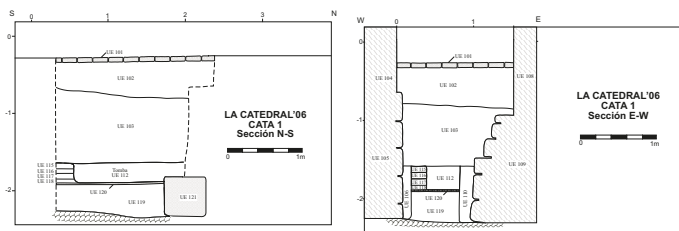

Figura 4: Secció de la cala 4

Per davall de les inhumacions documentàrem una petita seqüència estratigràfica composta per diversos paviments i estrats d'escassa potència sedimentària (UE 115, UE 116, UE 117, UE 118 i UE 120). Tot el material arqueològic que es va recuperar en

l'excavació d'aquesta estratigrafia era d'època romana, a excepció d'un petit fragment de base islàmica que va aparèixer a la UE 115 (CIU-CAT-06-115-1). A la UE 116 trobarem una nansa de llumeta (CIU-CAT-06-116-1) i la vora d'un plat-tapadora de cuina nord-africana (CIU-CAT-06-116-2); en canvi, a la UE 117 tan sols hi havia cinc fragments amorfs de ceràmica sigil·lada africana A i D (CIU-CAT-06-117-1, CIU-CAT-06-117-2, CIU-CAT-06-117-3, CIU-CAT-06-117-4, CIU-CAT-06-117-5). Després d'aquesta seqüència s'excavà una capa d'argiles de color taronja d'uns 40 cm de gruix que s'assentava directament damunt de la roca (UE 119). Així mateix, durant la intervenció de la UE 119 vam trobar alguns fragments d'àmfora tarraconense del tipus Dressel 2/4 (CIU-CAT-06-119-21), tot i que també hi identificarem sigil·lada clàssica (CIU-CAT-06-119-1), sigil·lada africana D (CIU-CAT-06-119-2, Hayes 61), cuina nord-africana (CIU-CAT-06-119-17, Òstia II), ceràmica de cuina i vaixel·la comuna (CIU-CAT-06-119-18). La UE 119 estava recolzada a un gran bloc rectangular d'uns 60 cm de llarg, 45 cm d'ample i 50 cm d'alçada (UE 121) que s'asseia a sobre del terreny natural. Aquesta estructura va quedar parcialment destruïda per la construcció del mur de la capella del temple; en canvi, a l'altre costat de la cala, s'aprofità el carreu com a fonaments de la torre del campanar. Com és lògic, ens trobam davant una estructura anterior a la construcció de la torre, segurament d'època tardana, com posa de manifest la troballa d'una vora de TSAD del tipus Hayes 61 (CIU-CAT-06-119-2) datada entre la primera meitat del segle IV i començament del V (vegeu làmina 1).

D'altra banda, les cales 2 i 4 estaven situades als laterals del presbiteri (fig. 1). Una vegada retirada l'estructura de fusta per restaurar les corals s'observà que als anys quaranta s'hi havia practicat un forat perimetral de planta rectangular per augmentar la seva sonoritat. Tot i així, decidírem aprofitar aquesta circumstància per fer dues cales, una a cada banda del presbiteri; d'aquesta manera ens estalviàvem l'excavació dels rebliments d'època moderna i contemporània.

La cala 2, d'uns 6 m de llarg i 1,50 m d'ample, estava situada al lateral esquerre del presbiteri (fig. 1). Per davall del revestiment de formigó retirarem un rebliment de graves i gravetes marrons de composició molt heterogènia, amb restes de calç, material de construcció i alguns fragments de ceràmica medieval, tant d'època islàmica com cristiana (UE 202 i UE 205). És possible que aquesta unitat estratigràfica funcionés com una preparació prèvia del terreny abans que s'hi construís la catedral. L'estrat amortitzava

diverses estructures arquitectòniques d'època anterior (UE 209, UE 212 i UE 224). Al centre de la cala localitzarem un mur tapial d'uns 1,25 m de llarg, 50 cm d'ample i 55 cm d'alçada, aixecat amb petites pedres irregulars que servien per compactar el fang i les argiles del mur (UE 212). Durant la intervenció d'aquest sector s'excavà una petita seqüència estratigràfica on hi havia diversos nivells que s'adossaven a l'estructura, entre els quals hem de destacar un paviment d'argiles marrons extraordinàriament compacte (UE 211) i la possible trinxera fundacional del mur UE 212 (UE 221). Malauradament, no van aparèixer materials significatius per poder datar l'estructura; no obstant això, cal assenyalar que hi predominaven els materials islàmics, tot i que també vam trobar alguns fragments de ceràmica romana residuals.

D'altra banda, a l'extrem occidental de la cala documentarem la cantonada d'un possible edifici amb unes dimensions d'aproximament 70 cm de llarg, 30 cm d'ample i 1,20 metres d'alçada. Per construir aquest parament s'utilitzaren blocs rectangulars de marès que estaven travats amb una argamassa granular de color blanquinós. Sembla que l'estructura s'encaixà a l'interior d'una rasa fundacional pràcticament imperceptible que retallava tota la seqüència estratigràfica fins arribar a la roca natural (UE 210, UE 213, UE 217, UE 218 i UE 219). A la cara interior del parament encara es veien diverses filades de carreus rectangulars perfectament escairats; en canvi, a l'exterior no hi va haver tanta preocupació pels acabats. De fet, en moltes ocasions trobàvem pedres completament irregulars amb les rebaves de l'argamassa aferrades directament al retall de la rasa. Al principi intentàrem rebaixar els nivells interiors de l'edifici, però les reduïdes dimensions que hi havia entre la paret i el tall estratigràfic de la cala ens impediren finalitzar l'excavació dels estrats.

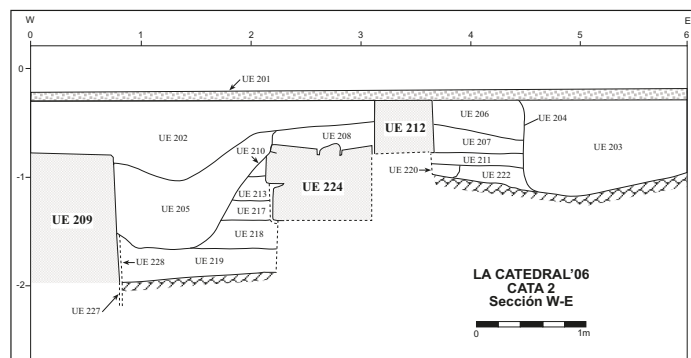

Figura 3. Secció longitudinal de la cala 2

Entre els murs UE 209 i UE 212 va aparèixer la darrera estructura amortitzada per la UE 202 (UE 224). En aquesta ocasió documentarem un mur de doble parament i tres filades conservades d'uns 1,30 m de llarg, 95 cm d'ample i 70 cm d'alçada. Per construir aquest parament es van utilitzar grans lloses rectangulars de marès lligades amb argamassa de tonalitat gris i que, amb tota probabilitat, també es van col·locar dins d'una trinxera pràcticament inapreciable (UE 215).

D'aquesta manera, l'excavació de la cala 2 va posar al descobert un conjunt d'estructures, tal vegada d'època islàmica, que continuaven per davall dels límits de l'excavació. En un primer moment es va plantejar la possibilitat d'ampliar al màxim la cala per tenir una visió general del conjunt, però per desgràcia la falta de temps, la manca de pressupost i, sobretot, les estrictes mesures de seguretat no ens deixaren dur a terme l'ampliació.

Les rases fundacionals dels murs UE 209 i UE 224 retallaven una petita seqüència estratigràfica composta per una sèrie d'estrats argilosos de tonalitat ataronjada i de poca potència sedimentària (UE 210, UE 213, UE 217, UE 218 i UE 219). Durant l'excavació d'aquets estrats recuperarem una gran quantitat de ceràmica islàmica, tot i que també van aparèixer algunes produccions romanes. Sembla que la UE 219 va ser l'únic estrat antic que va aparèixer completament inalterat per les remocions medievals. Entre el conjunt de materials trobarem alguns fragments de sigil·lada clàssica, ceràmica comuna i abundants trossos d'àmfora sense gaire precisió cronològica. No obstant això, l'absència de TSA, cuina nord-africana i cuina tardana ens fan sospitar que la cronologia de l'estrat podria oscil·lar al voltant dels segles I dC a II dC (vegeu làmina 2).

La cala 4 estava ubicada a l'extrem dret del presbiteri (fig. 1). Després de retirar els estrats contemporanis, identificarem un possible paviment construït amb lloses planes de marès que estava concentrat a l'oest de la cala (UE 061); però de moment no podem aportar una cronologia concreta per aquesta estructura, ja que l'estrat superior (UE 051) contenia aportacions considerables de materials contemporanis. El paviment de lloses estava trencat pel retall UE 065 i els materials que recuperarem durant l'excavació del rebliment (UE 054) tampoc no van oferir-nos una datació cronològica definitiva.

A la zona central de la cala documentarem una sèrie de nivells amb una cronologia poc precisa a causa de seva gran heterogeneïtat. Una mica més cap a l'est, però, la situació era completament diferent. En aquesta zona identificarem una uni-

tat estratigràfica que, per la seva composició i disposició, podria tractar-se d'un rebliment per anivellar la zona del presbiteri (UE 052). Les inclusions ceràmiques eren molt escasses (tan sols onze fragments), però la major part dels exemplars eren produccions d'època islàmica i moderna, la qual cosa ens ofereix una cronologia anterior al segle XVI. L'estratigrafia de la cala ens mostra l'intens moviment de terra i d'anivellació que es va fer per construir la catedral. Prova d'això són els potents estrats que documentarem durant l'excavació de les cales 2 i 3, tot i que en aquest darrer indret no aparegueren estructures arquitectòniques ni estrats gaire antics. Per ventura, són rebliments que s'han d'associar amb el moment que s'adaptà el terreny per a la construcció del temple cristià (fig. 4).

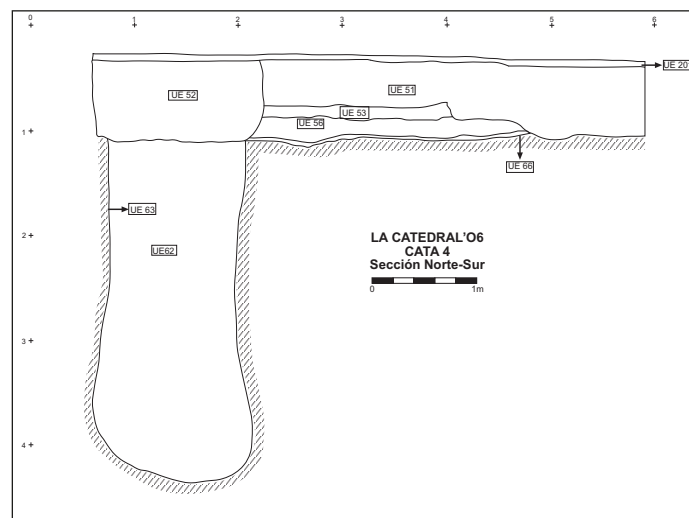

Figura 2: Seccions de la cala 1

Per davall de la UE 052 s'identificà un pou de planta circular d'aproximadament 1 m de diàmetre i 3,40 m de profunditat (UE 063) que estava retallat directament al terreny natural (UE 016). Cal assenyalar que no trobarem cap estructura hidràulica associada al pou (canal, canonada, desguàs, etc.). Sembla que aquesta estructura va quedar amortitzada i passà a convertir-se en un abocador. Els nivells de llims s'havien disposat de manera irregular i els materials d'ús i consum eren bastant abundants (la suma total dels fragments recuperats és de 1.098), tot i que també identificarem una gran quantitat de fauna i materials de construcció. L'homogeneïtat del material ens fa pensar que l'amortització

d'aquest pou o abocador es va produir en un moment concret. S'han recuperat algunes peces senceres en perfecte estat de conservació (gerres, tapadores, llumetes) i fragments de ceràmica de gran valor històric que ens han ajudat a datar aquesta estructura a les acaballes del segle XII i començament del XIII. Per a l'estudi d'aquesta memòria final hem disposat de la col·laboració del Dr. Guillem Rosselló Bordoy, expert en aquest tipus de materials i autor d'una sistematització que elaborà l'any 1978 (Rosselló, 1978).

Les formes identificades al pou són les següents:

a) Servei de taula: safes, gerrets, gerretes, tapadores, gibreles i fioles (làmina 3)

La majoria de les safes recuperades al pou tenen una forma bastant homogènia que equivalen al tipus IIa de la classificació elaborada per Rosselló (nombre mínim de cinquanta-un individus, tots són vores). Les peces estan fabricades amb una pasta beix molt compacta, amb petites inclusions de color blanc. Alguns fragments presenten decoracions pintades amb bandes horitzontals de color marró obscur.

També s'han identificat alguns gerrets del tipus Bb, que es caracteritzen per tenir un cos hemisfèric, la vora acampanada de llavis rectes i una sola nansa (nombre mínim de sis individus, tres dels quals conserven el perfil complet). La pasta utilitzada per a la seva producció és bastant tosca, de color ataronjat i amb unes petites inclusions de pedretes per donar més consistència a la peça. Els exemplars documentats no presenten decoració. Una de les característiques d'aquest conjunt és que totes les nanses dels recipients apareixen amb una lleugera inclinació cap a la dreta.

Les gerretes es poden classificar dins el tipus 3B de Rosselló (vint-i-vuit individus, la majoria vores), tot i que no s'han pogut adscriure a cap subtipus concret. Són peces realitzades amb una pasta molt fina i sense inclusions de cap mena. La diferència característica d'aquestes peces rau en la seva decoració pintada de color blanc amb motius molt semblants als que apareixen a les olles (CIU-CAT-06-62-147, CIU-CAT-06-62-149, CIU-CAT-06-62-156 i CIU-CAT-06-62-168). La peça CIU-CAT-06-62-160 es pot identificar con una gerreta del tipus 3Bff, amb una decoració esgrafiada que és molt característica del segle XIII.

Totes les tapadores que s'han inventariat en el conjunt de materials pertanyen al tipus A de Rosselló (nombre mínim de

quinze individus). Són peces amb pèndol central i base plana que queda fixada al coll. Per fabricar aquests estris s'utilitzà una pasta argilosa bastant depurada i compacta, amb una tonalitat beix i ataronjada. Només la peça CIU-CAT-06-62-199 disposa d'una decoració pintada per mitjà d'unes línies de color marró.

D'altra banda, tan sols s'han documentat dues vores de fioles que equivalen al tipus I (CIU-CAT-06-62-98 i CIU-CAT-06-62-99). Aquestes peces estan fabricades a partir de pastes bastant decantades de color beix, sense inclusions, i amb una decoració pintada (vegeu làmina 4).

b) Contenidors: gerres

Les gerres documentades al pou són del tipus A de la classificació elaborada per Rosselló (nombre mínim d'onze individus). Des de la peça CIU-CAT-06-62-84 fins a la peça CIU-CAT-06-62-89 són vores sense decoració; en canvi, els exemplars inventariats des de la peça CIU-CAT-06-62-90 fins a la peça CIU-CAT-06-62-94 conserven decoració pintada amb bandes horitzontals a l'exterior (vegeu làmina 4).

c) Servei de cuina: cassoles, olles i fogons

Les cassoles es caracteritzen per la l'àmplia varietat d'argiles i decoracions (nombre mínim de disset individus). Entre els exemplars més significatius destaquen dos fragments que conserven un vidrat interior en verd oliva (CIU-CAT-06-62-63 i CIU-CAT-06-62-64), una vora amb una aplicació en forma de mamelló (CIU-CAT-06-62-55) i una peça que apareix decorada amb fines bandes incises horitzontals a la superfície exterior (CIU-CAT-06-62-56) (vegeu làmina 4).

Entre les olles també s'ha documentat una gran diversitat tipològica (nombre mínim de quaranta individus). S'ha identificat un fragment del tipus D i algunes formes del tipus EC que estan dividides en diversos subtipus segons la decoració aplicada a la ceràmica. Aquestes peces tenen la vora cap a l'interior, dues nanses, la base plana i el cos bombat. Les olles estan decorades amb línies verticals i diagonals de color blanc que es creuen entre si. La cronologia d'aquest conjunt és bastant igualitària en totes les seves categories, a excepció del tipus E. Ara bé, les formes tan depurades que hi ha al pou podrien oferir-nos una cronologia en torn del segle XIII (vegeu làmina 4).

Els fogons són peces bastant tosqueres i sense decoració

(nombrr mínim de dos individus). Els exemplars trobats al pou es caracteritzen per tenir un cos ovoide, la base convexa i les parets corbades. També disposen de diversos forats a la panxa per oxigenar el foc (vegeu làmina 4).

d) La il·luminació: les llumetes

Durant els treballs hem inventariat dues llumetes amb el perfil complet (CIU-CAT-06-62-100 i CIU-CAT-06-62-260). La primera peça, equivalent al tipus 3 de la sistematització, està elaborada amb una tècnica depurada i encara conserva la decoració exterior de tonalitat grisa amb línies inclinades de color blanc. En canvi, l'altra llumeta de cassola oberta i base plana està integrada en el grup 5 (vegeu làmina 4).

e) Altres: ribells i cadufs

Els ribells estan fabricats de manera molt tosca, amb argiles de color rogenc i petites inclusions de dimensions variables (nombre mínim de divuit individus). Les formes que hem identificat al pou són bastant similars. Normalment apareixen individus del tipus C, que destaquen per la vora triangular i el perfil troncocònic. Aquests exemplars són més grossos que els ribells del tipus A; per aquesta raó les parets exteriors de la peça s'han de reforçar amb franges horitzontals que, en algunes ocasions, presenten decoracions incises (vegeu làmina 5).

En l'excavació del pou també s'han identificat tres cadufs. Aquesta tipologia està caracteritzada per la seva forma ovoide, la base aguditzada i les marques del torn a l'interior de la peça (vegeu làmina 4).

El sistema decoratiu més habitual és el vidrat, ja sigui per mitjà d'una tècnica monocroma o bé per una complexa tècnica decorativa de caràcter policromat (Rosselló, 1978, pàg. 99)³. A partir d'aquest criteri hem fet una diferenciació del conjunt del pou seguint les diverses tonalitats de les ceràmiques: verd, verd oliva, verd turquesa, marró, blanc, melat i reflexos metàl·lics en daurat. El vidrat més freqüent és el verd i la peça més abundant representada amb aquesta tècnica és la safa, sobretot les del tipus II (CIU-CAT-06-62-1062, 1066, 1067, 1069, 1071, 1071, 1101, 1103, 1104) i del tipus III (CIU-CAT-06-62-1064 i CIU-

CAT-06-62-1068), que ens ofereixen una cronologia del segle XIII. La resta de peces vidrades són les gibrelles, que normalment s'utilitzaven amb la funcionalitat de servir o beure líquids (CIU-CAT-06-62-1063, CIU-CAT-06-62-1065 i CIU-CAT-06-62-1070). La peça CIU-CAT-06-62-1063 destaca per la seva forma lleugerament diferent a la de la resta d'individus, amb una nansa al lateral dret i una petita obertura a l'esquerra per vessar el líquid. La resta de vidrats, com el verd oliva, el verd turquesa, els melats o els blancs, són menys abundants; no obstant això, totes les formes que s'han documentat amb altres cromats corresponen a safas del tipus III (CIU-CAT-06-62-1054 i CIU-CAT-06-62-1057) (vegeu làmina 5).

Dins d'aquest conjunt també hem de destacar la troballa de dues peces amb una decoració particular. En primer lloc, s'identificà un fragment de safa amb una decoració de reflexos metàl·lics daurats i sanefa amb motius geomètrics complexos (CIU-CAT-06-62-1093). Sembla que aquest tipus de peces es produeixen a l'àrea de Màlaga i Múrcia (Coll, J., 2006, pàg. 129). A la cova dels Amagatalls (Mallorca) es va documentar una peça bastant semblant datada a finals del segle XII i començaments del XIII, que segurament també pertany a la zona de producció murciana. D'altra banda, també va aparèixer la vora d'una safa en verd i manganès damunt d'un vidrat blanc, amb una datació cronològica que oscil·laria al voltant del segle XI (CIU-CAT-06-62-1094) (vegeu làmina 5). De totes maneres, hem de destacar la presència d'altres tècniques decoratives, sobretot la corda seca i els esgrafiats; tot i que en la majoria d'ocasions són molt escassos i tan sols apareixen fragments de petites dimensions.

El conjunt islàmic del pou de la catedral s'ha comparat amb un context ceràmic similar que va aparèixer en la intervenció arqueològica del carrer de Capllonc (Ciutadella), dirigida per Antoni Camps (Camps, A., 2006). En aquesta excavació es va localitzar un abocador amb materials que comparteixen les mateixes formes i decoracions que els objectes recuperats al pou de la seu, especialment diversos tipus de safes (Ciu/CP01/1/4/3017, Ciu/CP01/1/4/2914, Ciu/CP01/1/4/2925), gerres (Ciu/CP01/1/4/2945, Ciu/CP01/1/4/2957, Ciu/CP01/1/4/2933), gerretes (Ciu/CP01/1/4/2941), tapadores, olles, ribells, etc. (Camps, A., 2006, pàg. 215-256). La proximitat dels dos jaciments reforça l'existència d'un assentament de certa importància a la zona alta de Ciutadella durant el període musulmà.

Així doncs, amb totes les dades que hem exposat, podem apuntar que el conjunt ceràmic del pou de la catedral ens ofereix

³Tot i així cal assenyalar que, en sentit estricte, no és possible parlar de tècnica decorativa, ja que en la majoria dels casos són cobertures vítries uniformes (Rosselló, 1978, pàg. 99).

una cronologia que oscil·la entre finals del segle XII i començaments del XIII. En l'estructura apareixen materials amb un arc cronològic bastant ampli, ja que s'han documentat peces datades al segle XI i produccions més recents, del segle XIII, que coincideixen amb la darrera etapa islàmica de Menorca⁴. Les evidències arqueològiques demostren que el pou va quedar amortitzat per un únic estrat en un moment determinat. És temptador pensar que l'abandó del pou coincideix amb la conquesta de l'illa i la reconversió general d'aquesta àrea, que provocà l'enderrocament de les estructures musulmanes existents i l'anivellació del solar per construir-hi un nou edifici religiós adaptat als costums cristians. D'aquesta manera, el conjunt de materials ens apropa a un moment concret de l'illa. Tot i així, la troballa d'algunes ceràmiques del segle XI podria confirmar l'existència d'una ocupació musulmana anterior en aquesta zona concreta de la ciutat, encara que la major part d'investigadors pensen que la població de la Madina al Jazira serà més important a partir del segle XII.

Per acabar, cal assenyalar que la resta de cales arqueològiques que s'obriren al voltant del presbiteri i la sagristia van proporcionar-nos resultats negatius (fig. 1). En la majoria dels casos tan sols documentàrem nivells de rebliment i estrats d'anivellació moderns i contemporanis que retallaven tota la seqüència estratigràfica del subsòl. Tot i així, durant l'excavació de la cala 6 i la cala 7, situades al davant de la capella de les Ànimes, documentàrem un conjunt bastant heterogeni de materials d'època antiga fora de context, estava constituït per fragments d'àmfores romanes de diverses tipologies, ceràmica punicoebussitana, parets fines, ceràmica grisa de la costa catalana, sigil·lada clàssica, cuina nord-africana, cuina tardana i ceràmica comuna.

⁴Alguns autors com M. Riera (Riera, M. et al., 2000) exposen que tot el material utilitzat durant els segles XII i XIII s'havia començat a fabricar cent anys abans; però en l'actualitat no es tenen dades suficients per poder-ho concretar amb més precisió. Sembla que a partir del segle XI i XII s'experimentà un creixement de les madines i l'increment de les produccions ceràmiques, que arribaren al seu punt àlgid amb la conquesta feudal de Mallorca al segle XIII. La conquesta feudal de Menorca de 1287 representarà una deposició de materials molt significativa, com s'ha pogut observar al pou de la catedral.

Bibliografia

CAMPS, A. (coord.) (2000). *La història de Ciutadella de Menorca a través dels fons ceràmics del Museu Municipal de Ciutadella*. Ciutadella.

CAMPS, A. (2006). “Excavacions arqueològiques en el carrer de Capllonch de Ciutadella de Menorca (Illes Balears). Un abocador dels segles XII i XIII a la Madina Manurqa”, dins *La Manurqa de Sa'id ibn Hakan, un país islàmic a Occident*. Ciutadella: Cercle Artístic de Ciutadella, pàg. 215-256.

CATEURA, P. (2006). “La Menorca musulmana, en temps dels cristians (1230-1287)” dins *La Manurqa de Sa'id ibn Hakan, un país islàmic a Occident*. Ciutadella: cercle Artístic de Ciutadella, pàg. 29-45.

COLL, J. (2006). “La ceràmica islàmica dels segles XIII-XIV, les restes d'una cultura”, dins *La Manurqa de Sa'id ibn Hakan, un país islàmic a Occident*. Ciutadella: Cercle Artístic de Ciutadella, pàg. 114-149.

GARCÍA RIAZA, E.; SANCHEZ LEÓN, M. L. (2000). *Roma y la municipalización de las Baleares*. Palma: Universitat de les Illes Balears.

HERRANZ, M. 2006: Iamo/Iamona Ciutadella de Menorca en época romana, en AA.VV., Patrimonio Histórico y Artístico. Prehistoria e Historia Antigua. Historia de las Islas Baleares, Palma de Mallorca, 216-221.

JOFRE, C.; RIERA RULLÁN, M.; ORFILA, M.; HERRANZ, M. (en premsa). “Excavacions a la catedral de Menorca. Campanyes de 1999 i 2000”, a *Revista de Menorca*.

JUAN I BENEJAM, G. (1993). “El poblament de Menorca;

de la prehistòria a la baixa romanitat”, a *Treballs del Museu de Menorca*, 13. Maó.

JULIÀ I SEGUÍ, G. (1990). *La Seu de Menorca: aproximació històrica*. Ciutadella: Llibres de Sempre, núm. 3.

NICOLÀS, J. C. De (1983). “Romanización de Menorca”, a *Geografía e Historia de Menorca*, t. IV, pàg. 201-288. Ciutadella.

MALPICA CUELLO, A. (ed.) (1993). *La cerámica altomedieval en el sur de Al-Andalus*. Granada: Universidad de Granada.

ORFILA, M. (1995). “Arqueologia romana”, a *Enciclopèdia de Menorca*, tom VIII, pàg. 195-273. Maó.

RIERA, M.; JOFRE, C.; ORFILA, M. (2005). “Els nivells d'època antiga del solar de la Catedral de Menorca, Campanyes d'excavació de 1999 i 2000”, a *XXIII Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Palma, pàg. 459-471.

RIERA RULLÁN, M. (2000): “Estudi dels materials”, *Investigacions al voltant de l'excavació del solar de Correus de Ciutadella, Publicacions d'Es Born*, 7, Ciutadella, pàgines 129-150.

ORFILA, M.; RIERA RULLÁN, M. (2004). “Les ciutats romanes de Menorca (s. II aC-V dC)”, dins *Les ciutats romanes del llevant peninsular i les Illes Balears*. Barcelona: Ed. Pòrtic, pàgines 239-260.

ROSSELLÓ BORDOY, G. (1978). *Ensayo de sistematización de la cerámica árabe en Mallorca*. Palma.

ROSSELLÓ BORDOY, G. (1991). *El nombre de las cosas en al-Andalus: una propuesta de terminología cerámica*. Palma.

SÁNCHEZ LEÓN, M. L. (1999). “Consideraciones sobre el estatuto jurídico de las ciudades romanas de la isla de Menorca”, a *Mayurqa*, 25. Palma de Mallorca, pàg. 157-166.

Làmina 1: Cala 1

CIU-CAT-06-112-2: ceràmica islàmica

CIU-CAT-06-112-3: ceràmica islàmica

CIU-CAT-06-117-8: cuina tardana

CIU-CAT-06-119-1: sigil·lada clàssica itàlica

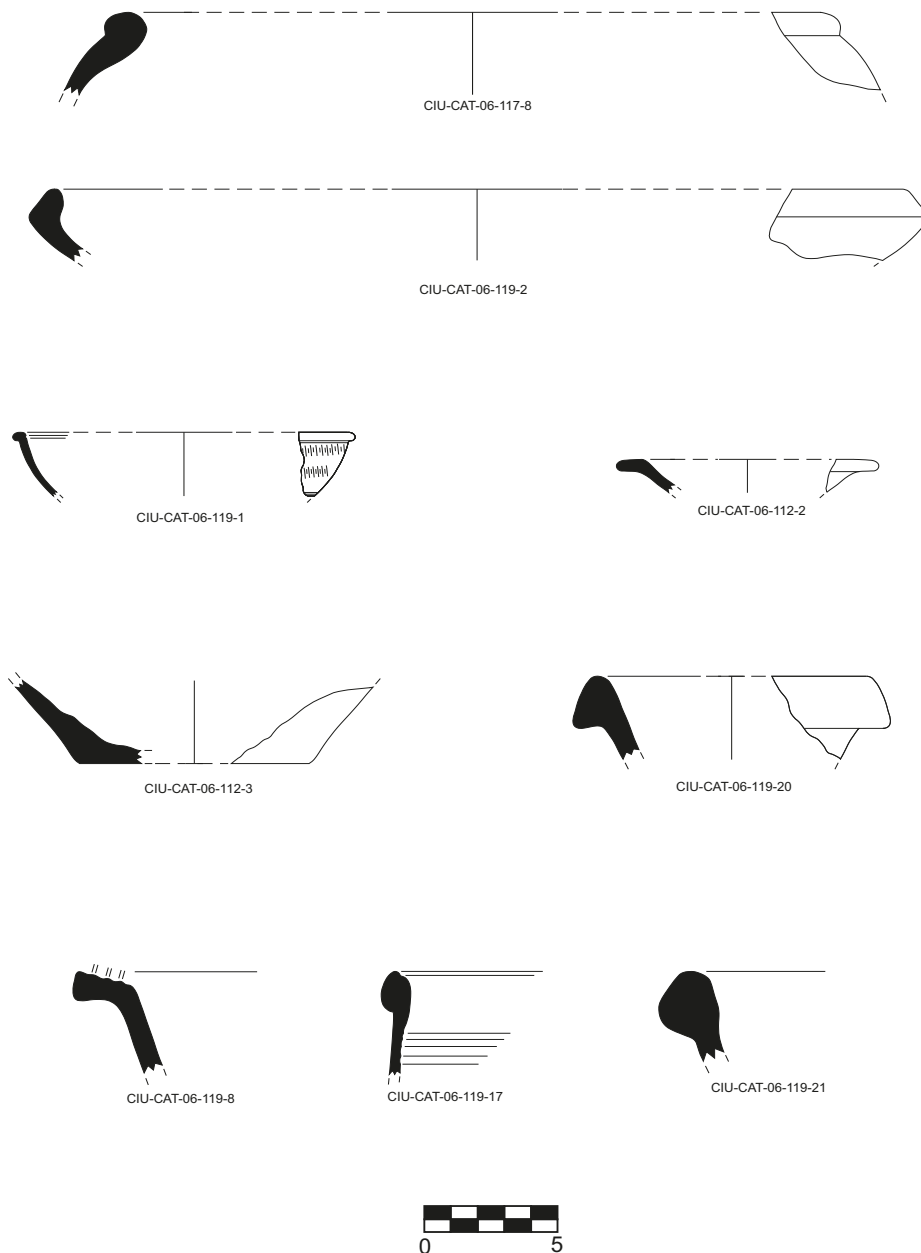
CIU-CAT-06-119-2: sigil·lada africana, Hayes 61.

CIU-CAT-06-119-8: comuna romana

CIU-CAT-06-119-17: cuina nord-africana, Ostia II

CIU-CAT-06-119-20: àmfora tarraconense romana

CIU-CAT-06-119-21: àmfora Dressel 2/4?

Làmina 1

Làmina 2: Cala 2

CIU-CAT-06-213-1: comuna romana, plat-tapadora

CIU-CAT-06-213-5: comuna romana

CIU-CAT-06-213-9: comuna romana, plat-tapadora

CIU-CAT-06-213-13: cuina romana

CIU-CAT-06-213-17: cuina nord-africana, plat-tapadora

CIU-CAT-06-216-1: comuna romana, plat-tapadora

CIU-CAT-06-216-2: comuna romana

CIU-CAT-06-217-7: sigil·lada clàssica itàlica

CIU-CAT-06-217-8: sigil·lada clàssica sud-gàl·lica

CIU-CAT-06-217-9: sigil·lada clàssica sud-gàl·lica

CIU-CAT-06-217-10: sigil·lada clàssica decorada

CIU-CAT-06-217-11: sigil·lada clàssica decorada

CIU-CAT-06-217-20: comuna romana

CIU-CAT-06-217-22: comuna romana, plat-tapadora

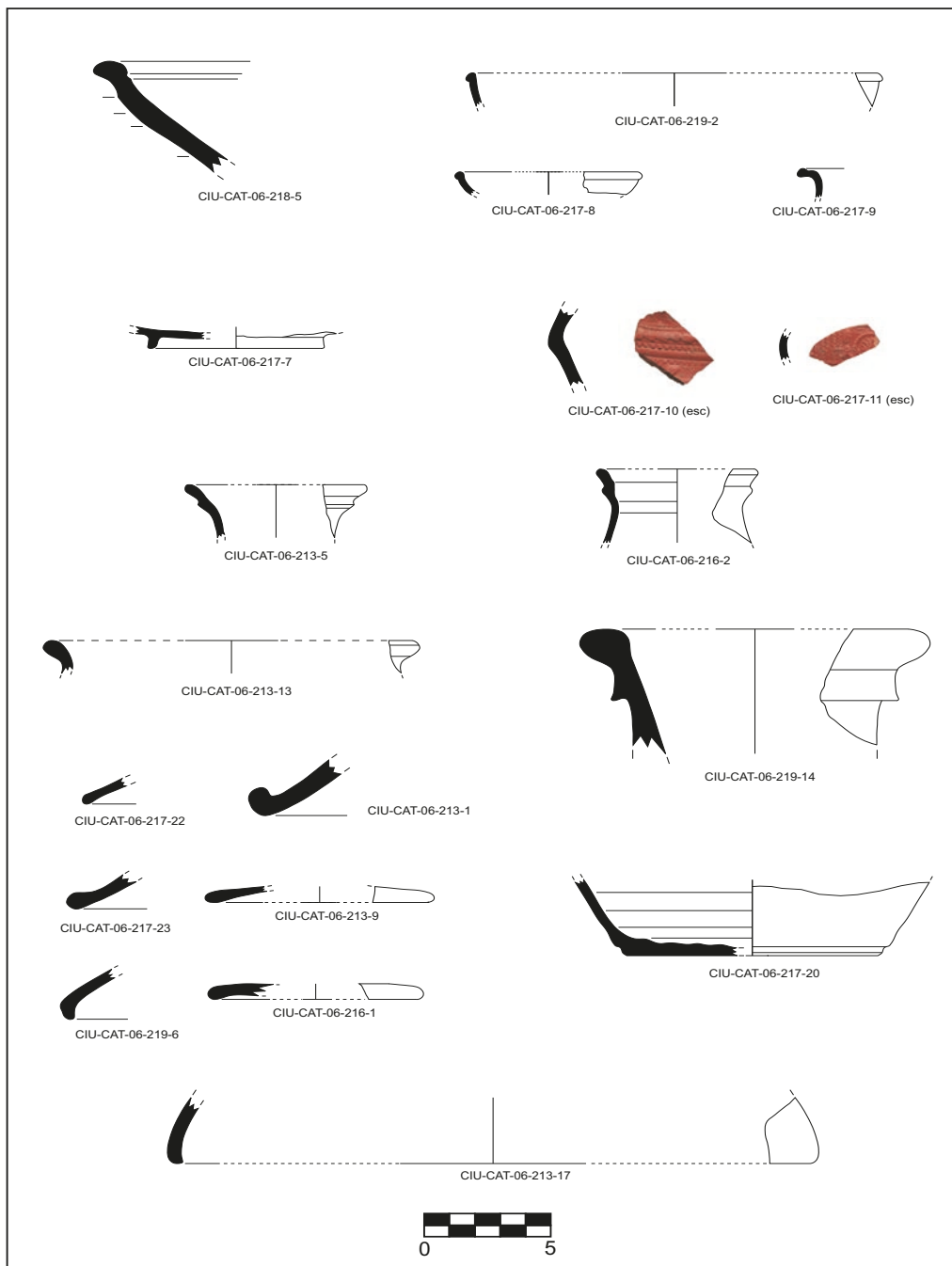
CIU-CAT-06-217-23: comuna romana, plat-tapadora

CIU-CAT-06-218-5: ceràmica islàmica

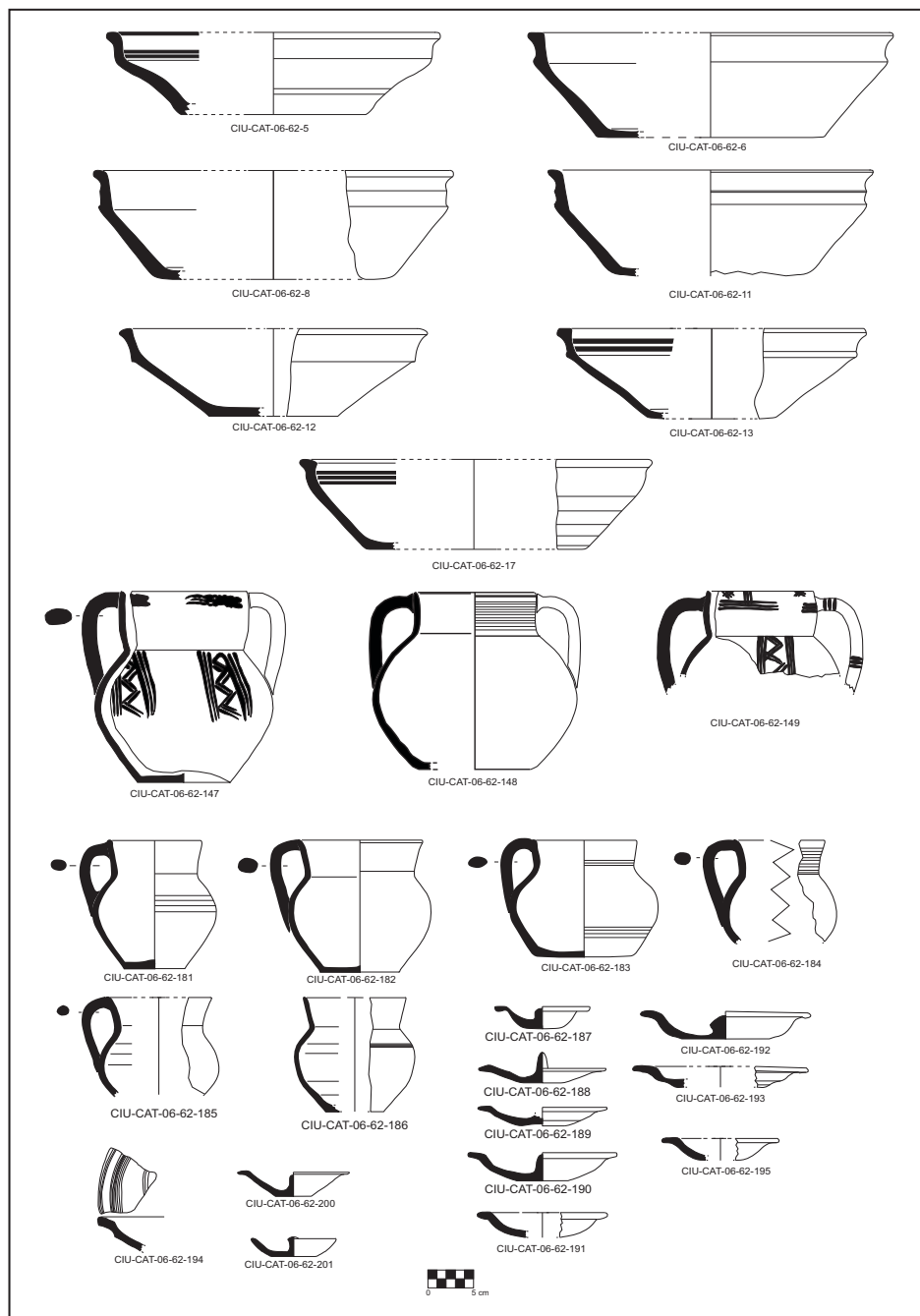
CIU-CAT-06-219-2: sigil·lada clàssica

CIU-CAT-06-219-6: comuna romana

CIU-CAT-06-219-14: àmfora romana

Làmina 2

Làmina 3: Cala 4

- CIU-CAT-06-62-5: safà islàmica
- CIU-CAT-06-62-6: safà islàmica
- CIU-CAT-06-62-8: safà islàmica
- CIU-CAT-06-62-11: safà islàmica
- CIU-CAT-06-62-12: safà islàmica
- CIU-CAT-06-62-13: safà islàmica
- CIU-CAT-06-62-17: safà islàmica
- CIU-CAT-06-62-147: gerreta islàmica
- CIU-CAT-06-62-148: gerreta islàmica
- CIU-CAT-06-62-149: gerreta islàmica
- CIU-CAT-06-62-181: gerret islàmica
- CIU-CAT-06-62-182: gerret islàmic
- CIU-CAT-06-62-183: gerret islàmic
- CIU-CAT-06-62-184: gerret islàmic
- CIU-CAT-06-62-185: gerret islàmic
- CIU-CAT-06-62-186: gerret islàmic
- CIU-CAT-06-62-187: tapadora islàmica
- CIU-CAT-06-62-188: tapadora islàmica
- CIU-CAT-06-62-189: tapadora islàmica
- CIU-CAT-06-62-190: tapadora islàmica
- CIU-CAT-06-62-191: tapadora islàmica
- CIU-CAT-06-62-192: tapadora islàmica
- CIU-CAT-06-62-193: tapadora islàmica
- CIU-CAT-06-62-194: tapadora islàmica
- CIU-CAT-06-62-195: tapadora islàmica
- CIU-CAT-06-62-200: tapadora islàmica
- CIU-CAT-06-62-201: tapadora islàmica

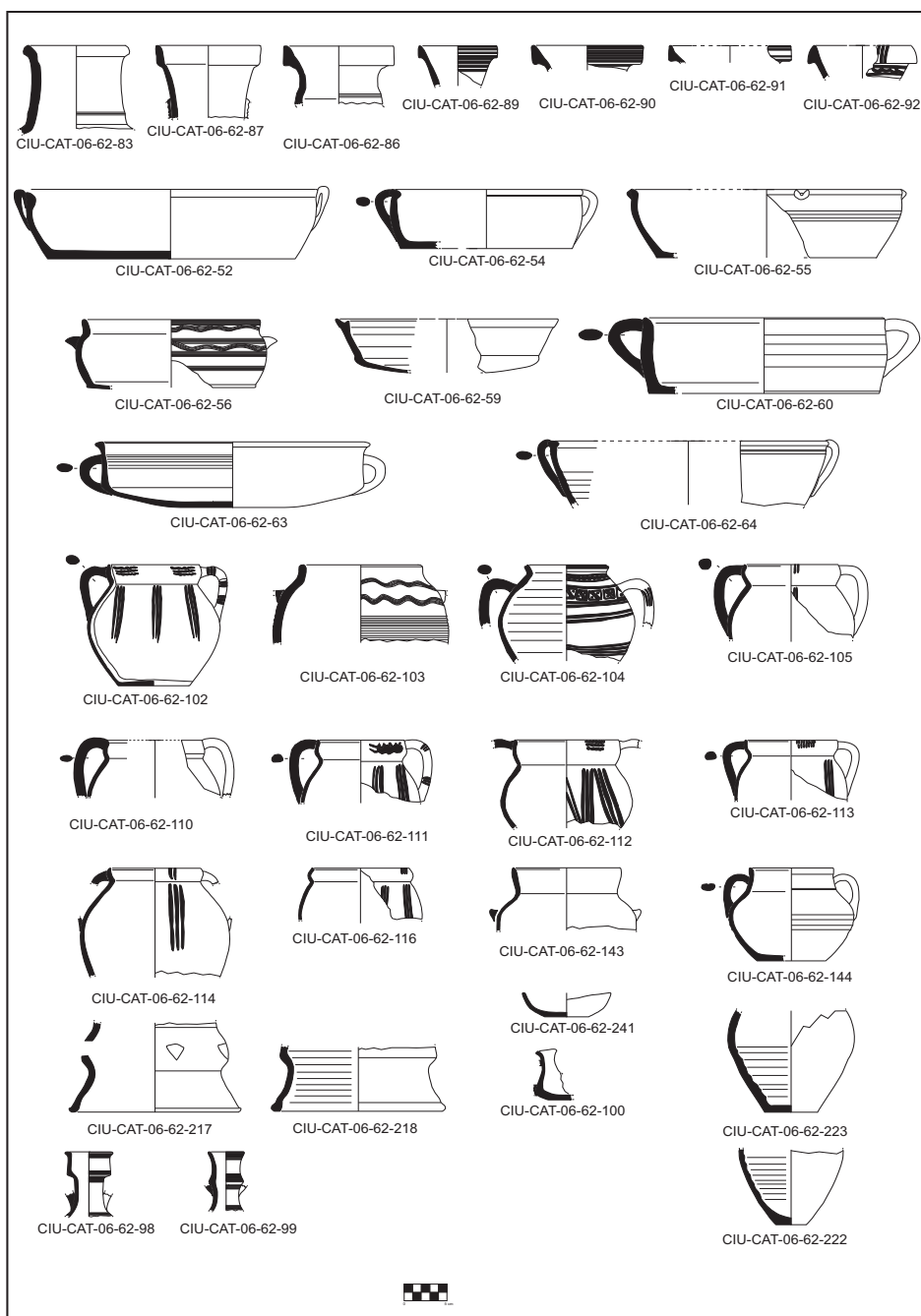

Figura 4: Cala 4

CIU-CAT-06-62-83: gerra islàmica
 CIU-CAT-06-62-86: gerra islàmica
 CIU-CAT-06-62-87: gerra islàmica
 CIU-CAT-06-62-89: gerra islàmica
 CIU-CAT-06-62-90: gerra islàmica
 CIU-CAT-06-62-91: gerra islàmica
 CIU-CAT-06-62-92: gerra islàmica
 CIU-CAT-06-62-52: cassola islàmica
 CIU-CAT-06-62-54: cassola islàmica
 CIU-CAT-06-62-55: cassola islàmica
 CIU-CAT-06-62-56: cassola islàmica
 CIU-CAT-06-62-59: cassola islàmica
 CIU-CAT-06-62-60: cassola islàmica
 CIU-CAT-06-62-63: cassola islàmica
 CIU-CAT-06-62-64: cassola islàmica
 CIU-CAT-06-62-102: olla islàmica
 CIU-CAT-06-62-103: olla islàmica
 CIU-CAT-06-62-104: olla islàmica
 CIU-CAT-06-62-105: olla islàmica
 CIU-CAT-06-62-110: olla islàmica
 CIU-CAT-06-62-111: olla islàmica
 CIU-CAT-06-62-112: olla islàmica
 CIU-CAT-06-62-113: olla islàmica
 CIU-CAT-06-62-114: olla islàmica
 CIU-CAT-06-62-116: olla islàmica
 CIU-CAT-06-62-143: olla islàmica
 CIU-CAT-06-62-144: olla islàmica
 CIU-CAT-06-62-217: fogó islàmic
 CIU-CAT-06-62-218: fogó islàmic
 CIU-CAT-06-62-100: llumeta islàmica
 CIU-CAT-06-62-241: llumeta islàmica
 CIU-CAT-06-62-98: fiola islàmica
 CIU-CAT-06-62-99: fiola islàmica
 CIU-CAT-06-62-222: caduf islàmic
 CIU-CAT-06-62-223: caduf islàmic

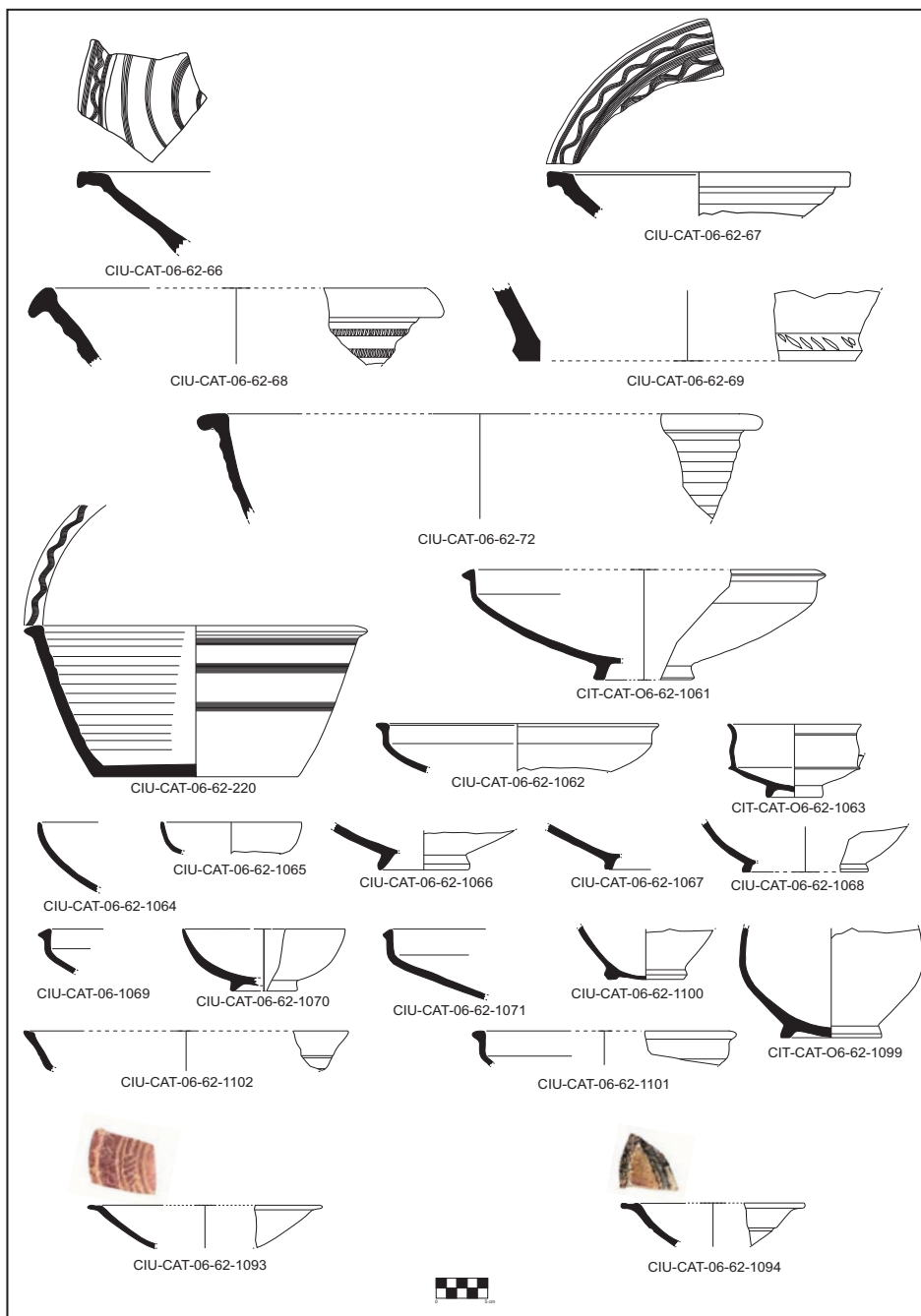

Figura 5: Cala 4

CIU-CAT-06-62-66: ribell islàmic

CIU-CAT-06-62-67: ribell islàmic

CIU-CAT-06-62-68: ribell islàmic

CIU-CAT-06-62-69: ribell islàmic

CIU-CAT-06-62-72: ribell islàmic

CIU-CAT-06-62-220: ribell islàmic

CIU-CAT-06-62-1062: safa islàmica vidrada en verd

CIU-CAT-06-62-1063: tassa islàmica vidrada en verd

CIU-CAT-06-62-1064: safa islàmica vidrada en verd

CIU-CAT-06-62-1065: safa vidrada en verd

CIU-CAT-06-62-1066: safa islàmica vidrada en verd

CIU-CAT-06-62-1067: safa islàmica vidrada en verd

CIU-CAT-06-62-1068: safa islàmica vidrada en verd

CIU-CAT-06-62-1069: safa islàmica vidrada en verd

CIU-CAT-06-62-1070: safa islàmica vidrada en verd

CIU-CAT-06-62-1071: safa islàmica vidrada en verd

CIU-CAT-06-62-1093: safa amb reflexos metàl·lics

CIU-CAT-06-62-1094: safa en verd i manganès

CIU-CAT-06-62-1099: fons indeterminat

CIU-CAT-06-62-1100: fons indeterminat

CIU-CAT-06-62-1101: fons indeterminat